

**B.O.TURSUNOV, X.F.UKTAMOV,
M.N.SOBIROVA**

XAVFSIZLIK VA TEXNOLOGIYA

UO'K: 004:621.39(075.8)

KBK: 32.97

T 93

B.O.Tursunov, X.F.Uktamov, M.N.Sobirova. Xavfsizlik va texnologiya. (O'quv qo'llanma). – T.: «Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi», 2022, 248 b.

ISBN 978-9943-8619-3-0

Mazkur o'quv qo'llanmaning 1-, 2-, 3-, 4-, 5-, 6-, 9- va 12-boblarini J.Sh.Tuxtabayev, X.F.Uktamov tomonidan 2021 yilda nashr etilgan "Xavfsizlik va texnologiya" nomli o'quv qo'llanmaning 1-, 2-, 3-, 4-, 5- va 6-boblaridan to'liq, 7.1 va 8.1 paragraflardan foydalangan holda shakllantirilgan.

O'quv qo'llanmada xavfsizlik va texnologiya fanining nazariy asoslari va ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan mavzular yoritilgan. Ushbu mavzularda xavfsizlik va texnologiya oid tushunchalarning mohiyati, ularning mamlakatimiz iqtisodiyotida namoyon bo'lish shakllari, xavfsizlikni aniqlash va baholashning chegaraviy parametrlari, xavfsizlik va texnologiya mexanizmlari, xorijiy davlatlarda xavfsizlik va texnologiya rivojlanishini ta'minlash tajribalari, xavfsizlik va texnologiyani ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati ochib berilgan. O'quv qo'llanmada keltirilgan mavzularda mamlakatimizda xavfsizlik va texnologiyani ta'minlashning o'ziga xos asosiy konseptual yo'nalishlari tahlil qilingan.

O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan Iqtisodiy xavfsizlik bakalavr ta'lim yo'nalishi talabalari uchun o'quv qo'llanma sifatida tavsiya etilgan, shuningdek, xavfsizlik va texnologiya bilan shug'ullanuvchi mutaxassislar, professor-o'qituvchilar, izlanuvchilar, magistrantlar va shu sohaga qiziquvchi ko'p sonli kitobxonlarga mo'ljallangan.

UO'K: 004:621.39(075.8)

KBK: 32.97

Taqrizchilar:

J.Sh.Tuxtabayev – Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti "Iqtisodiy xavfsizlik" kafedrasida dotsenti, i.f.n.;

Sh.R.G'ulomov – Toshkent axborot texnologiyalari universiteti "Axborot xavfsizligi" kafedrasida mudiri, t.f.n., dotsent.

ISBN 978-9943-8619-3-0

© «Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi», 2022.

KIRISH

Mamlakat iqtisodiyoti rivojlanishida xavfsizlik va texnologiya alohida o'ringa ega bo'lib, uning holati turli ijtimoiy-iqtisodiy qarorlar qabul qilishda muhim o'rin tutadi. Bizga ma'lumki, mamlakat iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash har bir davlat uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashning dolzarbligi uning xavfsizlik va texnologiya, barqarorlikni ta'minlash masalalari, jahon hamjamiyatining zamonaviy sharoitlarida asosiy tahdid va iqtisodiy tizimdagi har qanday o'zgarishlar turli xavf-xatar va tahdidlarning namoyon bo'lishi bilan birga kechadi. Shuning uchun mamlakatda xavfsizlik va texnologiyani rivojlantirish, unda bo'ladigan tahdidlarning oldini olish masalasi yuzaga keladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 2017-yil 7-fevralda qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi"dagi PF-4947-sonli Farmoniga muvofiq tasdiqlangan dasturning "Iqtisodiyotni yanada rivojlanirish va liberallashtirish" deb nomli uchinchi yo'nalishning 3.2-bandida "Tarkibiy o'zlashtirishlarni chuqurlashtirish, milliy iqtisodiyotning yetakchi tarmoqlarini modernizatsiya va diversifikatsiya qilish hisobiga uning raqobatbardoshligini oshirish" vazifalari belgilangan. Dasturning 5-bo'limi "Xavfsizlik, millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglikni ta'minlash hamda chuqur o'ylangan, o'zaro manfaatli va amaliy tashqi siyosat sohasidagi ustuvor yo'nalishlar" nomli yo'nalishning 5.1-bandida O'zbekiston Respublikasining konstitutsiyaviy tuzumi, suvereniteti, hududiy yaxlitligini muhofaza qilish; axborot xavfsizligini ta'minlash va axborotni himoya qilish tizimini takomillashtirish, axborot sohasidagi tahdidlarga qarshi o'z vaqtida va munosib harakatlarni tashkil etish; davlatning mudofaa qobiliyatini mustahkamlash, O'zbekiston qurolli kuchlarining jangovor qudrati va salohiyatini oshirish; atrof, tabiiy muhit, aholi salomatligi va genefondiga zarar yetkazadigan ekologik muammolarning oldini olish; favqulodda vaziyatlarning oldini olish va bartaraf etish; favqulodda

vaziyatlarning oldini olish va bartaraf etish tizimini takomillashtirish kabi vazifalar belgilangan. Shundan kelib chiqib qayd etish lozimki, mamlakatimizda xavfsizlik va texnologiyani rivojlantirishni, ilmiy va amaliy asoslarini shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Shu boisdan, mazkur o'quv qo'llanmada mamlakatda xavfsizlik va texnologiya rivojlanishining institutsional yo'nalishlari bo'yicha maqsad va vazifalar bayon etilgan¹.

Xavfsizlik va texnologiya fanining maqsadi talabalarga xavfsizlik va texnologiya rivojlantirishni ta'minlash va uning munitsipial shakllanishini baholashga oid nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarga ega bo'lgan zarur bilimlar berishdan iborat. Ushbu fanning vazifasi talabalarga xavfsizlik va texnologiyaning nazariy asoslarini o'rgatish; xavfsizlik va texnologiya tahdidlarni aniqlash, tahlil qilish uslublari va vositalarini tushuntirish; xavfsizlik va texnologiya bo'ladigan tahdidlarni bartaraf etish yo'llarini o'rgatish; xavfsizlik va texnologiya darajasini belgilovchi ko'rsatkichlar tizimidan foydalanib tahlil qilish va ularni baholash bo'yicha ko'nikmalarini shakllantirish.

Xavfsizlik va texnologiya o'quv fanini talabalar tomonidan o'zlashtirilishi jarayonida amalga oshiriladigan masalalar doirasida:

- haqiqiy faktlarni iqtisodiy nuqtayi nazardan tahlil qilish va izohlash imkonini beradigan xavfsizlik va texnologiya bo'yicha bilimlarga ega bo'lish;

- xavfsizlik va texnologiyani o'rganishning asosiy tadqiqot usullari va uni shakllanish omillarini tushunish. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli Farmoni;

- xavfsizlik va texnologiyaning darajasini belgilovchi tizim indikatorlaridan foydalanib, milliy va mintaqada iqtisodiy xavfsizlik darajasini monitoring qilish va baholash qobiliyati;

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli Farmoni.

- xavfsizlik va texnologiyaning rivojlanishiga erishishda analitik mulohazalardan foydalana bilish;
- iqtisodiy muammolarni topish va hal qilish uchun analitik tadqiqotlardan foydalanish;
- xavfsizlik va texnologiya muammolarini jamoaviy ravishda tushunish va tahlil qilish;
- turli iqtisodiy muammolarning ahamiyatini, shuningdek ushbu muammolarini hal qilishga qaratilgan siyosatning ijtimoiy ta'sirini tanqidiy baholay olish;
- xavfsizlik va texnologiya bo'yicha olib borilayotgan islohotlarni tahlil qila olish, bu borada taklif va tavsiyalar ishlab chiqish bo'yicha bilim va ko'nikmalarga ega bo'lish.

Ushbu o'quv qo'llanma O'zbekiston Respublikasida xavfsizlik va texnologiyani rivojlanishini ta'minlash bo'yicha amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlarning mazmun va mohiyati haqida bo'lib, uni qo'llashda O'zbekiston Respublikasida qabul qilingan qonunlarga, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev asarlariga, Prezident farmon va qarorlariga, Vazirlar Mahkamasining qarorlariga asoslanadi.

O'quv qo'llanma O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi talablari va Oliy va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi yo'nalishlari bo'yicha o'quv-uslubiy birlashmalar faoliyatini Muvofiqlashtiruvchi kengashning qarori bilan tasdiqlangan hamda 5232400 - "Iqtisodiy xavfsizlik" ta'lim yo'nalishlarining "Xavfsizlik va texnologiya" fanining o'quv dasturi asosida yozilgan bo'lib, ushbu o'quv qo'llanmada o'qitishning yangi ta'lim texnologiyasidan foydalanilgan holda har bir mavzu bo'yicha maqsadi, mazmuni, mohiyati va ahamiyati yoritilgan hamda mavzu bo'yicha nazorat va muhokama uchun savollar, tayanch iboralar, glossariylar va foydalaniladigan adabiyotlar ro'yxati keltirilgan.

"Xavfsizlik va texnologiya" fanining o'quv qo'llanmasi asosan oliy o'quv yurtlarining bakalavriat ta'lim yo'nalishining 5232400 –

muncha kengayganligi, ekologik sharoitning yomonlashganligi hatto barqaror iqtisodiy tizimlar uchun ham xavf tug'dirishi mumkin ekanligi bu muammolarga jiddiy qarash zaruriyatini keltirib chiqardi.

Bunday sharoitda dunyoning ko'pgina mamlakatlari milliy xavfsizlik konsepsiyalarini ishlab chiqdilar. O'zbekistonda ishlab chiqilgan konsepsiyada milliy xavfsizlik fuqarolar, jamiyat va davlatning muhim hayotiy manfaatlarining hamda tabiatiga ko'ra xilma-xil bo'lgan faoliyat turlarining ichki va tashqi xavflardan himoyalanganligi deb talqin qilinadi. Ayni paytda iqtisodiy xavfsizlik milliy xavfsizlikning bir bo'lagi bo'lib yuzaga chiqadi. Iqtisodiy xavfsizlikning bunday o'rni iqtisodiyotning jamiyat hayotida tutgan o'rni bilan belgilanadi. Tarix sabog'i shuni ko'rsatadiki, iqtisodiyotda barqarorlik mavjud ekan, insonlarning barcha hayotiy faoliyatlarida ham barqarorlik ta'minlanadi. Demak, makroiqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash xavfsizlikning barcha tizimining bazaviy elementi sifatida yuzaga chiqadi.

“Xavfsizlik va texnologiyalar” fanini o'rganishdan maqsad – talabalarda xavfsizlik va texnologiya nazariyasi va uslubiyatini o'rgatish, iqtisodiyotning turli bo'g'inlariga investitsiyani jalb etishni tashkil etish usullari bo'yicha bilim, ko'nikma va malaka shakllantirishdir. Fanning vazifasi – talabalarda bozor iqtisodiyoti sharoitida texnologik xavfsizlikni ishlab chiqish, amalga oshirish va ularning samaradorligini baholash bo'yicha bilim va ko'nikmalarni shakllantirishdan iborat. Xavfsizlik bo'yicha tadqiqotlar, shuningdek xalqaro xavfsizlik tadqiqotlari sifatida tanilgan bo'lib, an'anaviy ravishda xalqaro aloqalarning keng intizomining akademik sohasi hisoblanadi. Sovuq urush davrida ushbu sohada xalqaro aloqalar jadal rivojlanib bordi va bu davrga misollar sifatida 20-asr o'rtalarida Tomas Shelling va Genri Kissinzer kabi realist siyosatshunoslarning akademik asarlari ham o'rin olgan. Birinchi navbatda yadroviy tiyilish to'g'risida. Ushbu soha asosan siyosatshunoslik va davlat siyosati dasturlarida mavjud bo'lsa-da, tarix, geografiya (stressli klassik geosiyosat), harbiy fanlar va

kriminologiya sohalaridagi bilimlarni o'z ichiga olgan fanlararo yondashuv tobora keng tarqalgan. Shuning uchun xavfsizlik va texnologiya bo'yicha tadqiqotlar qiziqarli va muhim bo'lganligi sababli, tortishuvlar sohasi sifatida bahslidir.²

Texnologiya – bu tovarlarni ishlab chiqarish yoki xizmatlar ko'rsatishda qo'llaniladigan texnika va jarayonlar to'plami yoki ilmiy tadqiqotlar kabi maqsadlarni bajarishdir. Texnologik harakat – bu ijtimoiy jarayondir.³ "Ijtimoiy omillar va texnologiyalar bir-biriga bog'liq bo'lib, ular bir-biriga bog'liq bo'lishi kerak. Bunga ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy omillar texnologiyaga xos bo'lishi va ijtimoiy tuzilish qanday texnologiyalarga ta'sir qilishi kabi jihatlar kiradi. Boshqacha qilib aytganda, "texnologik ilmiy hodisalar ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy, psixologik hodisalar bilan uzviy ravishda birlashtirilgan, shuning uchun" texnologiya "asarlari, texnika, tashkilotlar va tizimlarning spektrini o'z ichiga oladi"⁴.

Miloddan avvalgi 4-ming yillikdan oldin ixtiro qilingan g'ildirak hamma joyda tarqalgan va muhim texnologiyalardan biridir.

Bunga Fan va Texnologiyalarni o'z bilimlarini ishlab chiqarish texnikasi, metodikasi va aralashuvlarini ishlab chiqishga bo'lgan qiziqish kiradi. Jurnal antropologiya, sotsiologiya, tarix, falsafa, siyosatshunoslik, ta'lim fanlari va kommunikatsiyalarni o'rganish kabi ko'plab sohalaridagi ilm-fan va texnologiyalarni o'rganish bilan nazariy yoki empirik aloqalarga asoslangan yuqori sifatli hissalarini qabul qiladi.

1.2. Fanning predmeti, obykti va boshqa fanlar bilan bog'liqligi

Mamlakatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etish sharoitlarida respublikaning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashda zamonaviy texnologiyalarni qo'llash fanning predmetini tashkil etadi. Bozor munosabatlariga o'tish va global

² Williams, Paul (2012) *Security Studies: An Introduction*, Abingdon: Routledge

³ Goldman, S. (1992). *No Innovation Without Representation* (pp. 148-160). Troy, New York: Rensselaer.

⁴ Woodhouse, E. (2013). In *The Future of Technological Civilization* (Revised ed., pp. 1-258).